

ISSN 2547-9822 Fiyatı: 25₺

www.siyerarastirmalaridergisi.com

SIYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAYI: 3 • OCAK-HAZİRAN 2018

03
'18

SIYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAYI: 3 • ISSN 2547-9822 • OCAK-HAZİRAN 2018

KURAN MEALİ-HADİS İLİŞKİSİNİN ÖNEMİ
AHMET KELEŞ

İNŞİKÂK-I KAMER HÂDİSESİ
HÜSEYİN AKGÜN

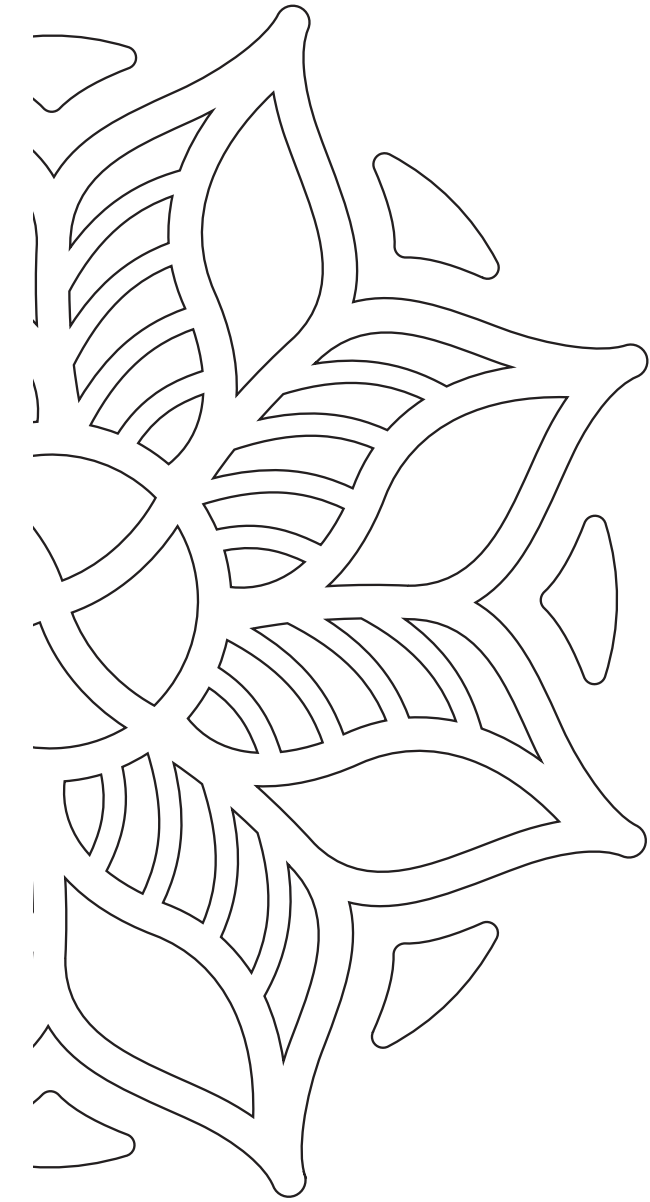
SIYER ARAŞTIRMALARINDA HADİS
KAYNAKLARININ ÖNEMİ
HÜSEYİN GÜNEŞ

MUSA B. MUHAMMED EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN, EL-
MUVÂFAKÂT ADLI ESERİNDE HZ. PEYGAMBER
YÜCEL ONAY

SUUDİ ARABİSTAN'DAKİ KAYA RESİMLERİ
MAJEED KHAN

MEB TARAFINDAN HAZIRLANAN
PEYGAMBERİMİZİN HAYATI VE SIYER DERS
KİTAPLARININ TAHLİL VE TENKİDİ
FEYZA BETÜL KÖSE

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAYI: 3 • ISSN 2547-9822 • OCAK-HAZİRAN 2018

SIYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAYI 03

ISSN 2547-9822

TARİH Ocak-Haziran 2018

FİYATI 25 TL

1 YILLIK FİYATI 50 TL (25€)

YAYIN SÜRESİ 6 Aylık

SAHİBİ VE SORUMLU Ömür Yıldırım
YAZI İŐLERİ MÜDÜRÜ

GENEL YAYIN YÖNETMENİ Mesher Şeker

EDİTÖR Prof. Dr. Adnan Demircan

EDİTÖR YARDIMCILARI Doç. Dr. Şaban Öz
Arş. Gör. Halil Ortakçı

GRAFİK TASARIM Siyer Grafik

BASKI-CİLT Gül Mat Matbaacılık Yay. San. Tic. Ltd. Őti.
Maltepe Mh. Fazlı PaŐa Cd. No: 8/4
Topkapı/İstanbul (Sertifika No: 34712)

SATIŐ PAZARLAMA VE DAĐITIM Hakan Tan

TEMSİLCİLİK TALEPLERİ / İRTİBAT +90 531 660 50 18

BİZE ULAŐIN Bađlar Mahallesi 24. Sokak No: 10/A
GüneŐli-Bağcılar / İstanbul

TELEFON +90 212 550 0 571

FAKS +90 212 544 58 46

WHATSAPP HATTI +90 531 660 50 18

WEB www.siyerarastirmalaridergisi.com
www.siyerarastirmalaridergisi.net
www.siyerarastirmalaridergisi.org

E-POSTA info@siyerdergisi.com

BASIM TARİHİ 12.12.2017

TARANAN İNDEKSLER Directory of Research Journals Indexing
Academic Resource Index

Her hakkı saklıdır. Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Fotoğraf, yazı ve diğer görsellerin izin alınmadan ve kaynak gösterilmeden her türlü ortamda çoğaltılması yasaktır.

YAYIN KURULU Prof. Dr. Âdem Apak (Uludağ Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Adnan Demircan (İstanbul Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Fatih Yahya Ayaz (Çukurova Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. M. Hanefi Palabıyık (Atatürk Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Nuh Arslantaş (Marmara Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Rıza Savaş (Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Ünal Kılıç (Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Yusuf Ziya Keskin (Harran Ü. İlahiyat Fak.)
Doç. Dr. Hüseyin Akgün (Amasya Ü. İlahiyat Fak.)
Doç. Dr. Şaban Öz (KSÜ. İlahiyat Fak.)

DANIŞMA KURULU Prof. Dr. İsmail Hakkı Göksoy (SDÜ İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Levent Öztürk (Sakarya Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. M. Mahfuz Söylemez (İst. Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Mehmet Azimli (Hitit Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol (NEÜ İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Mehmet Salih Arı (Yüz. Yıl Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Mehmet Şeker (Dokuz E. Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Murat Sarıcık (SDÜ İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Mustafa Demirci (Selçuk Ü. Edebiyat Fak.)
Prof. Dr. Nurettin Gemici (İst. Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Sabahattin Samur (Erciyes Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Salih Pay (Uludağ Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin (Ankara Ü. İlahiyat Fak.)
Prof. Dr. Şefaettin Severcan (Erciyes Ü. İlahiyat Fak.)
Doç. Dr. Hüseyin Güneş (Şırnak Ü. İlahiyat Fak.)
Doç. Dr. Hüsnü Koyunoğlu (İst. Ü. İlahiyat Fak.)
Doç. Dr. İlyas Topsakal (İst. Ü. Edebiyat Fak.)
Doç. Dr. Kenan Ayar (Ondokuz May. Ü. İlahiyat Fak.)
Doç. Dr. Mehmet Akbaş (M. Artuklu Ü. Edebiyat Fak.)
Doç. Dr. Metin Yılmaz (Ondokuz May. Ü. İlahiyat Fak.)
Doç. Dr. Mithat Eser (Pamukkale Ü. İlahiyat Fak.)
Doç. Dr. M. Sadık Akdemir (SDÜ İlahiyat Fak.)
Doç. Dr. Mustafa Özkan (YBÜ İslami İlimler Fak.)
Doç. Dr. Nizamettin Parlak (Erzincan Ü. İlahiyat Fak.)
Muhammed Emin Yıldırım (Siyer Vakfı)

A) YAYIN İLKELERİ

1. Siyer Araştırmaları Dergisi, "Siyer" alanında uluslararası düzeyde, bilimsel niteliklere sahip çalışmalarını yayımlayarak söz konusu alanda bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
2. Siyer Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
3. Siyer Araştırmaları Dergisi, etik kurallardan olan dürüstlük, açıklık, diğer araştırmacıların fikir ve bulgularına saygı ve atıfta bulunarak kullanma, alıntuların etik ve bilimsel ilkelere uygun olması, objektiflik ve yapılan araştırma ile ilgili mevcut yasa ve yönetmeliklere uygun davranmak gibi hususlara uymayı taahhüt eder.
4. Dergiye gönderilen yazılar, editörler kurulu (editör ve yardımcıları) tarafından ilgili yazının derginin yayın şartlarını taşıdığına karar vermesi halinde, hakemlere gönderilir.
5. Editör ve editör yardımcıları yayın kurulunun tabii üyesidirler.
6. Dergide çalışma ve yazışma dilleri Türkçe, İngilizce ve Arapça'dır.
7. Dergiye gönderilen çalışmalar "Makaleler", "Tanıtım ve Değerlendirmeler" ve "Çeviriler" üst başlıkları altında neşredilecektir.
8. Dergiye kabul edilecek makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün çalışmalar olmalıdır. Çalışmaların başka bir yerde yayımlanmamış olması veya yayımı için değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yazılar önceden herhangi bir kongre, sempozyum ya da toplantıda bildiri olarak sunulması durumunda, yer ve tarih belirtmek koşuluyla; tez ya da basılı kitaplardan istifadeyle hazırlanması halinde, istifade edilen kaynak zikredilmek koşuluyla Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü taktirde yayımlanabilir. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap eleştirileri yayımlanabilir. Yayımlanması uygun görülen çalışmaların bütün yayım hakları Siyer Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Yayımlanan yazıların bilimsel içerik, hukuk ve dil açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.
9. Dergiye gönderilen yazıların takibi ve değerlendirilme süreci azami 4 (dört) aydır.
10. Yayımlanan makaleler için yazarlara telif ücreti ödenir.
11. Siyer Araştırmaları Dergisi, açık erişim politikası benimsemiştir.
12. Makale göndermek için, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/siyer/index> adresine yazar kaydı yapılarak üye olduktan sonra, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/itad/author/su-bmit/1> adresindeki "Yeni Gönderi Başlat: Beş adımda makale gönderisinin ilk adımı için TIKLAYINIZ" butonuna basılarak adımların takip edilmesi gerekmektedir.
13. Makale gönderimi için adımlar takip edilirken verilen "Yazım Kurallarına" mutlaka uyulmalıdır.

B) YAZAR REHBERİ

- a. Kitap: Yazar soyadı adı, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı (çev.), tahkiki ise (thk.), sadeleştirme ise (sad.), edisyon ise (ed. veya haz.), yayınevi, baskı yeri ve tarihi (örnek, İstanbul 2004), Yazma eser ise, Yazar soyadı adı, eser adı (italik), Kütüphanesi, numarası (no.), varak numarası (örnek, vr. 10b).
- b. Makale: Yazar soyadı adı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı (çev.), baskı yeri ve tarihi, cildi (örnek; IV), süreli yayın ise (örnek; Sayı: 3), sayfa aralığı (s.).
- c. Basılmış sempozyum bildirimleri ve ansiklopedi maddeleri, makalenin referans verilmiş düzeniyle aynı olmalıdır.
- d) İnternette kaynak kullanma durumunda yazar soyadı adı, eser adı (italik), internet adresi, erişim tarihi (örnek; 01.01.2014) belirtilmelidir. İnternette tüzel kişi/kurum/kuruluş yazılarının kullanılması durumunda tüzel kişi/kurum/kuruluş vb. adı, eser adı (italik), internet adresi, erişim tarihi (örnek, 01.01.2014) verilmelidir.
- e) Dergimizde kullanılan bazı kısaltma örnekleri; bakınız (bkz.), karşılaştırınız (krş.), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), MEB İslâm Ansiklopedisi (İA), Kütüphane (Ktp.).

İÇİNDEKİLER

EDITÖRDEN	9
KURAN MEALİ-HADİS İLİŞKİSİNİN ÖNEMİ MÜ'MİN: 40/60 VE FURKAN: 25/77 AYETLERİ ÖRNEĞİ AHMET KELEŞ	11
İNŞİKÂK-I KAMER HÂDİSESİ (Rivâyetlerin Aslu'l-Hadîs ve Hadis Coğrafyası Açısından Ele Alınması) HÜSEYİN AKGÜN	33
SİYER ARAŞTIRMALARINDA HADİS KAYNAKLARININ ÖNEMİ HÜSEYİN GÜNEŞ	55
MUSA B. MUHAMMED EŞ-ŞÂTİBÎ'NİN, EL-MUVÂFAKÂT ADLI ESERİNDE HZ. PEYGAMBER YÜCEL ONAY	67
SUUDİ ARABİSTAN'DAKİ KAYA RESİMLERİ MAJEED KHAN	81
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI TARAFINDAN HAZIRLANAN PEYGAMBERİMİZİN HAYATI VE SİYER DERS KİTAPLARININ TAHLİL VE TENKİDİ YARD. DOÇ. DR. FEYZA BETÜL KÖSE - ARŞ. GÖR. ASIM SARIKAYA	107
HADİS-SÎRET İLİŞKİSİ DR. MEHMET APAYDIN - DOSYA KONUSU	141
HADİS VE SİYER İLİMLERİNİN METODOLOJİK BENZERLİKLERİ VE FARKLILIKLARI ARŞ. GÖR. FUAT İSTEMİ	145
SİYER-HADİS İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SİYERDE APOKALİPTİK HABERLERİN GENİŞLEMESİ DOÇ. DR. CAHİT KÜLEKÇİ	153

SİYER-İ MUHTASARA ASIM SARIKAYA - KİTAP TANITIMI	165
SİYER-İ NEBÎ: HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S) HAYATI, ŞAHSİYETİ, DAVETİ ŞEHBA YAZICI - KİTAP TANITIMI	173

İNŞİKÂK-I KAMER HÂDİSESİ (Rivâyetlerin Aslu'l-Hadîs ve Hadis Coğrafyası Açısından Ele Alınması)

HÜSEYİN AKGÜN

DOÇ. DR.

ONDOKUZ MAYIS Ü. İLAHİYAT FAK.

ÖZET

“Hz. Peygamber’in Kur’ân dışında bir mucizesi var mı, yok mu?” konusu özellikle son yüzyılda daha çok tartışılır olmuştur. Bunlardan biri de Müslümanların çoğunluğu tarafından mucize olduğu kabul edilen inşikâk-ı kamer olayıdır. Makalemizde bizden öncekilerden farklı olarak rivâyetleri, aslu'l-hadîs ve hadis coğrafyası eksenli olarak ele alarak bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Neticede olaya aslu'l-hadîs ve hadis coğrafyası eksenli bakıldığında, söz konusu olayın ayın ortadan ikiye ayrılması değil, Irak merkezli bir tefsir tartışması sonrasında, ay tutulması veya atmosferik bir hâdisenin yanlış yorumlanarak bir mucize şeklinde takdim edilmesi olduğu kanaatine ulaştık.

Anahtar Kelimeler: Ayın ayrılması, hadis coğrafyası, mucize, illet, İnşikâk-ı Kamer

ABSTRACT

Inshiqâq al-qamar Event (Analyzing the Rumors in terms of Aslu'l-Hadith and Hadith Geography)

The subject of ‘Does Prophet Muhammad have a miracle except Koran’ has become highly questionable especially in the last century. One of these topics is the inshiqâq al-qamar event that is accepted as a miracle by the general run of the Muslims. In this paper, unlike the investigators before us, we endeavor to land up by analyzing the hadiths on the axis of aslu'l-hadith and hadith geography. And consequently, we reached the conclusion via an Iraq-centered interpretation argument that this event was not splitting the moon, it was just the lunar eclipse or an atmospherical event. In other words, this event was commented wrongly and introduced as a miracle.

Keywords: Splitting of the moon, hadith geography, miracle, ‘illat, inshiqâq al-qamar

Giriş

Bir mucize olarak ayın yarıldığını kabul edenler çoğunlukta olmakla birlikte, bu hâdiseyi reddedenler veya çeşitli şekillerde tevil edenler de bulunmaktadır.^[1] Bu mesele günümüzde de değişik çalışmalarda ele alınmış ve tartışılmıştır.^[2] Bizim bu araştırmadaki asıl amacımız konuyla ilgili haberleri aslu'l-hadîs ve yayıldığı coğrafya açısından ele almak suretiyle, söz konusu olayın aslını ortaya koymaya çalışmaktır. Aşağıda, konumuzla ilgili hadislerin coğrafi olarak menşeiini tespit etmeden önce hadislerin bilinen ilk halini belirlemeye çalışacağız. Bu bağlamda haberlerin yer aldığı eserleri tarihi sırasına göre değerlendirmek suretiyle, rivâyetlerdeki gelişimi de göstermek istiyoruz. Zira inşikâk-ı kamer ile ilgili hadislerin zaman içerisinde bazı değişikliklere uğradığını düşünmekteyiz. Bu yöntemle hadisin aslını (mahfûz halini) tespit etmek ve problemlili olan rivâyetlerinden ayırmak mümkün olacaktır.

- [1] Bkz. Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer, el-Askalâni, *Fethü'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, I-XVII, Riyad 2005, VII, 185-186. İlyas Çelebi, *Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul 2000, s. 154-181.
- [2] Bazıları şunlardır: Reşid Rıza, "Mes'eletü İnşikâki'l-kamer", *Mecelletü'l-Menâr*, cilt: 30 (1348/1929), s. 261-272, 361-376; Ahmet Erkol, "Hz. Peygamber'in Mu'cizesi Meselesi ve Nübüvvetin İsbatında İnşikâk-ı Kamer (Ayın Yarılması) Hâdisesi ile İlgili Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: I, 1999, s. 261-298; Adil Bebek, "Kelam Literatürü Işığında Mûcize ve Hz. Muhammed'e Nisbet Edilen Hissi Mûcizelerin Değerlendirilmesi", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18 (2000), (121-148), s. 129-132; Sun'atullâh Bikbulat, "İnşikâk-ı Kamer Meselesi", Yayına hazırlayan: Bünyamin Erul, *İslâmîyât*, cilt: VII, sayı: 3 (2004), s. 185-189; Mehmet Azimli, "Şakku'l-Kamer Olayı Çerçevesinde Bazı Tahliller", *Hikmet Yurdu*, yıl: 2, sayı: 3 (Ocak-Haziran 2009), s. 95-109. Bu tartışmaları, modern tefsir bağlamında ele alan kapsamlı bir araştırma için bkz. Andreas Görke, "Die Spaltung des Mondes in der modernen Koranexegese und im Internet", *Die Welt des Islams*, sayı: 50 (2010), s. 60-116. Mucizeler konusundaki pozitivist ve savunmacı yaklaşımın eleştirisi için bkz. Şaban Öz, *Siyer Tasarımı*, İstanbul 2015, s. 43-44.

A) Rivâyetlerin Aslının (Mahfûzun) Tespiti

Aşağıda inşikâk-ı kamer ile ilgili rivâyetleri, yer aldığı eserleri tarihi sıraya koyarak ele almaya çalışacağız.

Konumuzla ilgili en eski rivâyet Cübeyr b. Mut'im'in (59/678) müşrik babası Mut'im b. Adiy'den naklettiği haberdır.^[3] Söz konusu haberin geçtiği ilk kaynak ise Mücâhid'in (103/721) tefsiridir.

... قَالَ: ثَنَا وَرَقَاءُ عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعَمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ فِي قَوْلِهِ: { أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ } قَالَ: « أَنْشَقَّ الْقَمَرُ وَنَحْنُ بِمَكَّةَ »

Mut'im b. Adiy, “Kiyamet saati yaklaştı ve Ay yarılıp 145 gibi göründü (tutuldu)^[4]” ayeti hakkında şöyle dedi: “Biz Mekke’deyken Ay yarılmış gibi göründü.”^[5] Bize göre burada cevabı verilen soru, ayın yarılıp yarılmadığı değil, bu olayın istikbalde mi olacağı yoksa daha öncesinde vuku bulup bulmadığıdır. Nitekim bu görüşümüzü destekleyen, İmam Ebû Yûsuf (182/798) tarafından Abdullah b. Mes'ûd'a (32/652) dayandırılan şu habere rastlıyoruz:

حَدَّثَنَا يُوسُفُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ عَنِ الْهَيْثَمِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: « مَضَى الدُّخَانُ وَالْبَطْشَةُ الْكُبْرَى وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ »

Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediği rivâyet edildi: “Duhân, el-Batşetu'l-kübrâ ve İnşikâk-ı kamer geçmiştir.”^[6]

Bu da ayın yarılması ve kıyamet öncesiyle ilişkilendirilen diğer bazı hâdiselerin daha İslam'ın ilk yıllarından itibaren, ne zaman vuku bulacakları

[3] Sonraki kaynaklarda bu haber, Cübeyr b. Mut'im'e dayandırılmaktadır.

[4] “İnşikâk” kelimesine bu anlamı verme nedenimiz aşağıda ele alınacaktır. Bundan sonra, aksi bir karine bulunmadıkça bütün “inşakka” kelimelerine “yarılmış gibi göründü” anlamını vereceğiz.

[5] Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebu'n-Nîl, Kahire 1989, s. 633. Bu hadis daha sonra Süleyman b. Keşir el-Abdî tarafından hatalı rivâyet edilerek, hadisin aslında olmayan bazı ziyadeler getirildiğinden illetlidir (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût v.dğr., I-L, Beyrut 2001, XXVII, 314 (16750); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, I-V, Kahire 1975, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 54 (3289). Zira bu ziyadeleri Husayn b. Abdurrahman'ın (136/753) diğer talebelerinde görmüyoruz. Nitekim Süleyman, rivâyette çok hata yapan biri olarak cerh edilmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XIV, Beyrut 1984, IV, 189).

[6] Ebû Yûsuf Yakub b. İbrahim, *Kitâbü'l-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut ts., s. 202 (908)

hususunun tartışıldığını göstermektedir.^[7] Nitekim aynı şekilde, inşikâkın mahiyetine girmeden, böyle bir olayın gelip geçtiğini ifade eden diğer bazı rivâyetleri Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (204/819) Müsned'inde görmekteyiz. Bunlardan İbn Mes'ûd'tan rivâyet edileni aşağıdaki gibidir:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ عَطَاءٍ عَنِ سِمَاكٍ عَنِ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ
عَنْ عَلْقَمَةَ أَوْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ { اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ
وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ } قَالَ: « أَنْشَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ »

Abdullah b. Mes'ûd'un, Aziz ve Celil olan Allah'ın (اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ) kavli hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: “Ay, Rasûlullah (s) zamanında yarılmış gibi göründü.”^[8]

Bu konuda rivâyetleri bulunan İbn Ömer[9] ve Enes'in[10] rivâyetlerine ise ilk defa Tayâlisî'nin Müsned'inde rastlamaktayız. Bunlar da yukarıdaki hadislerde olduğu gibi sadece inşikâkın Hz. Peygamber zamanında olduğunu haber vermektedirler.

Öte yandan Müsned-i Tayâlisî'de bu konuda yer alan bir rivâyette diğerlerinden farklı olarak, bu Ay tutulmasının başkaları tarafından da görüldüğü ve sihir olarak nitelendirildiği yer almaktadır. Haber şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنِ الْمَغِيرَةِ عَنْ أَبِي الضُّحَيْ عَنِ
مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: « أَنْشَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ فَقَالَتْ قُرَيْشٌ: هَذَا سِحْرُ ابْنِ أَبِي كَبْشَةَ، قَالَ: وَقَالُوا: أَنْتَظَرُوا مَا

[7] Bu tartışma en açık bir biçimde Tirmizî'de (“Tefsîru'l-Kur'ân”, 45 (3254)) görülmektedir. Bu ihtilaf konusunda ayrıca bkz. Bekir Topaloğlu, “Batşe-i Kübrâ”, *DİA*, cilt: 5 (1992), s. 203-204; Metin Yurdagör, “Duhân”, *DİA*, cilt: 9 (1994), s. 546-548; İlyas Çelebi, *Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, s. 142-152; “İnşikâku'l-Kamer”, *DİA*, cilt: 22 (2000), s. 343-345. Öte yandan İbn Mes'ûd'dan gelen diğer bir rivâyette beş şeyin gelip geçtiğinden bahsedilir: “مَضَى حَمْسٌ: الدُّخَانُ، وَالرُّومُ، وَالْقَمَرُ، وَالْبَطْشَةُ، وَالزَّرَامُ” (Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir, I-IX, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 2001, “Tefsîr”, 269 (4820)).

[8] Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsne'dü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-IV, Kahire, 1999, I, 224 (278).

[9] Tayâlisî, *Müsne'd*, III, 408 (2003).

[10] Tayâlisî, *Müsne'd*, III, 466 (2072).

تَأْتِيكُمْ بِهِ السُّفَارُ فَإِنَّ مُحَمَّدًا لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْحَرَ النَّاسَ كُلَّهُمْ قَالَ: فَجَاءَ
السُّفَارُ فَقَالُوا ذَاكَ «

Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Ay, Rasûlullah (s) zamanında yarılmış gibi göründü. Bunun üzerine Kureyşliler “Bu, İbn Ebî Kebşe'nin bir sihridir” dediler. “Bekleyelim bakalım, ticaret kervanları bize bu hususta ne haber verecekler? Muhammed bütün insanları büyüleyecek değil ya.” şeklinde sözlerine devam ettiler. Daha sonra ticaret kervanları geldi ve bunu (inşikâk) gördüklerini söylediler.”^[11]

Biz yukarıdaki hadiste yer alan ziyadenin diğer bir rivâyetin sahibi olan Hüseyim b. Beşîr es-Sülemî'ye (183/799)[12] ait olduğunu düşünmekteyiz. Burada Tayâlisî, hata veya telifik yoluyla Hüseyim'in rivâyetinde[13] yer alan bu ziyadeyi de nakletmiş görünmektedir. Zira Ebû Avâne'nin (175/791) diğer hiçbir râvisinde bu ziyadeyi göremiyoruz.^[14]

Daha sonra tarihi sıraya göre Abdürrezzâk'ın Musannef'inde iki rivâyete rastlamaktayız. Bunlardan birincisi İkrime'den (105/723) nakledilen şu rivâyettir:

عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنِ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ
قَالَ: كَسَفَ الْقَمَرَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: سَحَرَ
الْقَمَرَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: { اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ }
إِلَى { مُسْتَمِرٌّ }

[11] Tayâlisî, *Müsned*, I, 236 (293).

[12] Şu'be ondan sadece İbn Ömer ve İbn Abbas hadislerinin yazılabileceğini söylemiştir (Ebû Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmerrâi, Kuveyt 1984, s. 252. Hüseyim'in tedlisi ile ilgili şu ibretlik rivâyete rastlamaktayız: “İbnu'l-Mübarek dedi ki: “Hüseyim'e “Çok sayıda hâdise sahip olduğun halde niçin tedlis yapma ihtiyacı hissediyorsun?” şeklinde bir soru sordum. O da cevaben, “Senden büyük olan A'meş ve Süfyân da tedlis yapıyor” dedi.” (İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 55).

[13] Ebû Saîd el-Heysen b. Küleyb eş-Şâşi, *el-Müsned*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, I-II, Medine 1989, I, 402 (404).

[14] Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'z-zehhâr)*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah v.dğr., I-XVIII, Medine 2009, V, 344 (1971); Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhü Müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, I-XVI, Beyrut 1994, II, 177 (697); Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î, *Cüz'ü'l-elf dînâr ve hüve'l-hâmis mine'l-fevâidi'l-müntekât ve'l-efrâdi'l-garâibi'l-hisân*, thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Kuveyt 1993, s. 174 (109).

İkrime'den: "Ay, Hz. Peygamber (s) zamanında tutuldu. Bunun üzerine (müşrikler) dediler ki: "Ay sihirlendi". Nebî (s) ise "İktarabatu's-sâ'atu" ayetini "müstemir" ifadesine kadar okudu.^[15]

İkincisi ise, Huzeyfe'den (36/656) gelen, inşikâkın önceden vuku bulduğunu ifade eden şu rivâyettir:

عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ قَالَ :
سَمِعْتُ حُذَيْفَةَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَهُوَ عَلَى الْمَنْبَرِ قَرَأَ اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ ،
فَقَالَ : « قَدِ اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ ، وَقَدْ أَنْشَقَّ الْقَمَرُ فَالْيَوْمَ الْمَضْمَارُ ، وَغَدًا السَّبَّاقُ »

Ebü Abdurrahman es-Sülemî'den: "Huzeyfe'nin Cuma günü minberdeyken "İktarabatu's-sâ'atu ve'n-şakke'l-kamer" ayetini okuduğunu işittim. Akabinde şöyle dedi: "Muhakkak ki Kıyamet saati yaklaşmış ve ay yarılmış olarak görünmüştür. Bugün, (güzel amelde) yarış günüdür. Yarın (Ahirette) ise kazanç."^[16]

Görüldüğü üzere Huzeyfe rivâyeti de bütün diğer sahâbîlerden gelen asıl rivâyetler gibi, inşikâk-ı kamerin zamanı odaklı bir rivâyettir.

Buraya kadar ele aldığımız rivâyetlerin ortak özelliği, hiç birinde ayın fiilen ikiye yarıldığından, müşriklerin mucize istemelerinden ve bunun nasıl gerçekleştiğinden bahsetmemeleridir. Bundan sonraki rivâyetlerde ise bu ziyadeler peyderpey kitaplarda/rivâyetlerde yerini almaya başlayacaktır.^[17] Böylesi ilavelerin zaman içerisinde, anlatımı daha güçlü kılmak veya fiili bir ay yarılmasının olduğu tezini kuvvetlendirmek için haberlere idrâc edildiğini düşünmekteyiz.

Nitekim bu ziyadeye ilk defa, metrûk bir râvi olan Kûfeli Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin (146/763)^[18] Abdullah b. Mes'ûd'a isnâd ederek naklettiği bir haberde rastlamaktayız:

عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الْكَلْبِيِّ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى : { وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ } قَالَ : كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ
يَقُولُ : « أَنْشَقَّ الْقَمَرُ حَتَّى رَأَيْتُ حِرَاءَ بَيْنَ شَفَتَيْهِ »

[15] Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, I-XI, Beyrut 1983, III, 104 (4941).

[16] Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 193 (5285).

[17] Bkz. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Mahmud Muhammed Abduh, I-III, Beyrut 1998, III, 257 (3057), 259 (3058, 3059).

[18] Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 157-158.

Kelbî tarafından, Abdullah b. Mes'ûd'un, Allahü Teâlâ'nın (ve'n-şakke'l-kameru) ayeti hakkında şunları söylediği nakledilmiştir: "Ay ikiye yarıldı, öyle ki iki (parçasının) arasından Hırâ'yı (dağımı) gördüm."^[19]

Yukarıdaki metinde, yalancılığıyla bilinen Kelbî'nin, habere kurgusal olarak bir şeyler kattığını görmekteyiz. Onun bu ziyadesinin sonraki râviler tarafından tedlîs yoluyla alınıp, asıl rivâyete eklendiği kanaatindeyiz. Öte yandan asıl hâdise ziyadede bulunanlardan olduğunu düşündüğümüz^[20] diğer bir râvi olan Muhammed b. Müslim et-Tâifi'nin (177/793) rivâyeti^[21] ise aşağıdaki gibidir:

عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ وَمِحْمَدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: رَأَيْتُ الْقَمَرَ مُنْشَقًّا شَقَّيْنِ مَرَّتَيْنِ بِمَكَّةَ قَبْلَ مَخْرَجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. شَقَّةٌ عَلَى أَبِي فُبَيْسٍ وَشَقَّةٌ عَلَى السُّوَيْدَا. فَقَالُوا: سُحِرَ الْقَمَرُ فَنَزَلَتْ {اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ} يَقُولُ: «كَمَا رَأَيْتُمْ الْقَمَرَ مُنْشَقًّا فَإِنَّ الَّذِي أَخْبَرْتُمْ عَنِ اقْتِرَابِ السَّاعَةِ حَقٌّ»

Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediği rivâyet edildi: "Mekke'de, Nebî (s) hicret etmeden önce, ayı iki parçaya ayrılmış olarak iki kez gördüm. Bir parçası Ebû Kubey's Dağı'nda ve diğer parçası Süveydâ üzerindeydi." Bunun üzerine "Ay sihirlendi" dediler ve ardından (اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ) ayeti indi. Ayette denilmek istenen şudur: "Ayı yarılmış olarak gördüğünüz nasıl haksa, size haber verdiğim Kıyamet'in yaklaşması da öylece haktır."^[22]

Muhammed b. Müslim et-Tâifi, muhtemelen bunu İbn Cüreyc'ten (150/767) almıştır. Zira hadisi ondan başka bu lafızla rivâyet eden yegâne kişi o görünmektedir. Rivâyet şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: ثنا زَيْدُ بْنُ الْمُبَارَكِ قَالَ: أنا ابنُ ثَوْرٍ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: { وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ } [القمر: 1] قَالَ: رَأَوْهُ

[19] Abdürrezzâk, *Tefsîr*, III, 257 (3056)

[20] Telif edilerek rivâyet edilen bu hadisteki ziyade lafızlar Muhammed b. Müslim'e aittir. Zira İbn Uyyeyne'den gelen rivâyetler kısadır ve söz konusu ziyadeleri içermemektedir. Bkz. Ahmed, *Müsned*, VI, 60 (3583); Buhârî, "Menâkib", 27 (3636).

[21] İbn Uyyeyne'den gelen diğer rivâyetlerde bu ifadelere rastlamadığımız için, hadisin metnindeki ziyadeleri Muhammed b. Müslim'e izafe etmenin daha uygun olacağı sonucuna vardık.

[22] Abdürrezzâk, *Tefsîr*, III, 259 (3059).

مُنْشَقًا، فَقَالَ: { سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ } [القمر: 2] : ذَاهِبٌ. قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو مَعْمَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: « رَأَيْتُ الْقَمَرَ مُنْشَقًا شِقَّتَيْنِ قَبْلَ مَخْرَجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ، شِقَّةٌ عَلَى أَبِي قُبَيْسٍ، وَشِقَّةٌ عَلَى كَدَى وَكَدَى، فَقَالُوا: سِحْرَ الْقَمَرِ، فَنَزَلَتْ: { اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَ الْقَمَرُ }، كَمَا أَرَيْنَاكُمْ الْقَمَرَ مُنْشَقًا، فَإِنَّ الَّذِي يُخْبِرُكُمْ عَنِ السَّاعَةِ حَقٌّ »

Mücâhid, Allahu Teâlâ'nın { وَأَنْشَقَ الْقَمَرُ } ayetini, “onu parçalanmış gördüler”, { سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ } kısmını ise “gelip geçen” şeklinde tefsir etmiştir. Mücâhid, Ebû Ma'mer aracılığıyla, Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediğini nakletmiştir: “Nebî (s) Mekke'den çıkmadan önce ayın iki parçaya ayrıldığını gördüm. Bir parçası Ebû Kubey's tepesi üzerinde, diğer parçası ise Süveydâ^[23] tepesi üzerindeydi. Bunu gören müşrikler “ay sihirlendi” dediler. Bunun üzerine { اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَ الْقَمَرُ } ayeti nazil oldu.” (Abdullah b. Mes'ûd ayeti şu şekilde tefsir etti): “Size ayı nasıl parçalanmış gösterdiysek, size Kıyamet saatini haber veren de aynı şekilde hakır”.^[24]

İbn Cüreyc müdellistir. Yani muhtemelen o, yukarıdaki haberi, bu şekliyle Mücâhid'ten almamıştır. Bunun en önemli delili Mücâhid'in diğer rivâyetlerinde bu ziyadelerin bulunmamasıdır. Dolayısıyla bu ziyadeleri getirenin İbn Cüreyc'in gizlediği kaynağı olduğu kanaatindeyiz.

Aynı şekilde Simâk b. Harb'ın (123/741) yukarıda, daha önce geçen rivâyetinde bulunmayan benzer bir ifadenin İsrâîl b. Yûnus (160/777) tarafından hâdis karıştırıldığını düşünmekteyiz:

عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: { وَأَنْشَقَ الْقَمَرُ } قَالَ: « أَنْشَقَ الْقَمَرُ حَتَّى رَأَيْتُ الْجَبَلَ بَيْنَ فُرْجَتَيْ الْقَمَرِ »

Abdullah b. Mes'ûd, Allah Teâlâ'nın { وَأَنْشَقَ الْقَمَرُ } ayeti hakkında şöyle demiştir: “Ay ikiye yarıldı, öyle ki ayın iki parçasının arasından dağ gördüm.”^[25]

[23] Metinde, muhtemelen istinşah hatası sonucu, كَدَى وَكَدَى şeklinde geçmektedir.

[24] Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsîh*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, I-VI, Beyrut 1994, IV, 21 (2363).

[25] Abdürrezzâk, *Tefsîr*, III, 259 (3058).

Keza Abdürrezzâk'ın Tefsîr'indeki Enes rivâyetine, Tayâlisî'nin Müsned'inde (Şu'be'nin rivâyeti) yer almayan bazı ziyadeler gelecektir. Söz konusu hadis şu şekildedir:

عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ : سَأَلَ أَهْلَ مَكَّةَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آيَةَ فَاَنْشَقَّ الْقَمَرُ بِمَكَّةَ مَرَّتَيْنِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : { اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَاَنْشَقَّ الْقَمَرُ وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ } يَقُولُ : أَيُّ ذَاهِبٍ

Katâde'nin (117/735) Enes'ten rivâyetine göre Mekkeliler Hz. Peygamber'den bir mucize istiyorlardı. Bunun üzerine Mekke'de ayın iki kez yarıldığı rivâyet edilmektedir.^[26] Kanaatimizce Enes, ay tutulmalarını yarılma olarak yorumlamaktadır. Zira o, bu olaya şahit olmamıştı. Ya da aslında onun müdellis olan râvisi Katâde bu tefsiri bir başkasından nakletmişti. Daha da önemlisi diğer hiçbir sahâbîden (ki hepsi Kûfe'ye yerleşenlerdendir) ne mucize talebi, ne de ayın iki kez yarıldığı bilgisi nakledilmektedir. Dolayısıyla bu yorum sadece Katâde'nin Basra menşeli bu rivâyetinde görülmektedir. Hadîsin sadece (müdellis olarak nitelenen^[27]) Katâde tarafından an'ane yoluyla rivâyet edilmiş olması da kaynağının aslında Enes olmadığı yönünde güçlü bir karinedir.^[28] Ayrıca böylesi önemli bir olayı Enes'ten hiçbir Medinelî talebesinin rivâyet etmemesi de dikkat çekmektedir.

Bununla birlikte yukarıda diğer bazı hadislerde gördüğümüz “iki dağ” ile ilgili ziyade Enes rivâyetlerinde görülmemektedir. Burada belki de daha önemli bir illet Dârekutnî'nin dikkat çektiği Ma'mer'in (153/770), Katâde (117/735) ve A'meş (148/765) rivâyetlerinde seyyiü'l-hıfz olduğu yönündeki tespitleridir.^[29] Keza İmam Mâlik de onun Katâde'den tefsirlerini problemlî görmüştür.^[30]

[26] Abdürrezzâk, *Tefsîr*, III, 257 (3057).

[27] İbn Hacer el-Askalânî, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, thk. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî, Zerka 1983, s. 43.

[28] Burada Enes'in yaşı ve Medine'de bulunması itibariyle olaya şahit olamayacağını da unutmamak gerekir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 182.

[29] Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelül-vâriide fi'l-ehâdisi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzu'r-rahmân Zeynullah, I-XV, Riyad 1985, XII, 221.

[30] Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XVIII, Kâhire 2006, VII, 9

Öte yandan söz konusu ayetle ilgili, benzer bir yorumda bulunan Mukâtil'in (150/767) tefsirinin^[31] kaynağının da Katâde olabileceğini düşünmekteyiz. Zira kaynağı zikredilmemiş bu tefsir Katâde'nin rivâyetindeki ifadelerine çok benzemektedir. Nitekim Mukâtil'in Tefsir'inin kaynaklarından birisinin Katâde olduğu bilinmektedir.^[32]

Aydın dağın arkasına geçtiğinden ise ilk A'meş bahsetmektedir. O, bu hususu munkatı bir senedle İbrahim en-Nehâî'den (96/714) şu şekilde nakletmektedir.

قَالَ الْأَعْمَشُ، وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنَى، فَانْشَقَّ الْقَمَرَ فَرَقَّتَيْنِ، فَذَهَبَ فِرْقَةٌ مِنْ وَرَاءِ الْجَبَلِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اشْهَدُوا اشْهَدُوا»

Abdullah b. Mes'ûd dedi ki: “Nebî (s) ile birlikte Mina'daydık. Ay iki parçaya ayrıldı, parçalardan biri dağın arkasına gitti. Bunun üzerine Rasûlullah (s) “Şahit olun, şahit olun!” dedi.”^[33]

Daha geç döneme ait bir müsnedde yer alan bir rivâyette ise İbrahim ile Abdullah b. Mes'ûd'un arasına Ebû Ma'mer sokulmaktadır ki, Mücâhid rivâyeti ile karıştırılmış olabilir diye düşünmekteyiz.^[34] Dolayısıyla sened aşağıda gösterildiği üzere muttasıl hale getirilmektedir.

نَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ أَبِي مَعْمَرٍ، عَنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: وَكَذَلِكَ أَنْ كَفَارَ مَكَّةَ سَأَلُوا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنْ يَرِيهِمْ آيَةَ فَانْشَقَّ الْقَمَرَ حَتَّى ذَهَبَتْ مِنْهُ فِلْقَةٌ خَلْفَ الْجَبَلِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اشْهَدُوا»

[31] افْتَرَبَتِ السَّاعَةُ يَعْنِي الْقِيَامَةَ، «ومن علامة ذلك خروج النبي - صلى الله عليه وسلم-، والدخان، وانشقاق القمر، وذلك أن كفار مكة سألوا النبي - صلى الله عليه وسلم- أن يريهم آية فانشق القمر نصفين فقالوا: هذا عمل السحرة.» (Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, I-V, Beyrut 2002, IV, 177).

[32] Mukâtil tefsirinde, yukarıda adı geçen Kelbî gibi yalancılardan nakilde bulunmuştur. Ayrıca Katâde'den büyük oranda yararlandığı haber verilmektedir (Ömer Türker, “Mukâtil b. Süleyman”, *DİA*, cilt: 31 (2006), s. 135).

[33] Ebû Abdullah Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbü'l-Fiten*, thk. Semîr Emîn ez-Züheyrî, I-II, Kahire 1992, II, 602 (1679).

[34] Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût, I-VII, I, Beyrut 1988, I, 159 (225).

Abdullah b. Mes'ûd'dan: "Biz Rasûlullah ile birlikteydik. O sırada ay yarıldı. Öyle ki onun bir parçası dağın arkasına gitti. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s) "Şahid olun!" dedi."

İbrahim en-Nehâî rivâyetinin aslı munkatı olmakla kalmaz, ayrıca doğrudan ona isnâd edilen veya A'meş'ten gelmeyen rivâyetlerde de yukarıdaki ziyadeler söz konusu edilmez.

حدثنا ابن حميد قال : ثنا سلمة عن عمرو عن مغيرة ، عن إبراهيم ، قال :
« مضى انشقاق القمر بمكة »

İbrahim en-Nehâî'den: "İnşikak-ı kamer hâdisesi Mekke döneminde gerçekleşmiştir."^[35]

حدثنا ابن حميد قال : ثنا جرير ، عن مغيرة ، عن إبراهيم ، عن عبد الله
قال : « قد مضى انشقاق القمر »

İbrahim en-Nehâî, Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Muhakkak inşikâk-ı kamer hâdisesi gelmiş geçmiştir."^[36]

A'meş'in meçhul bir râvi aracılığıyla Abdullah b. Mes'ud'tan rivâyetinde ise bu ziyade tekrar ortaya çıkmaktadır.^[37]

حدثني أبو السائب قال : ثنا معاوية عن الأعمش عن إبراهيم عن أبي معمر
عن عبد الله ، قال : « انشقَّ القمر ونحن مع رسول الله صلى الله عليه وسلم
بمنى حتى ذهب منه فرقة خلف الجبل ، فقال رسول الله صلى الله عليه
وسلم : اشهدوا »

Yukarıdaki İbrahim en-Nehâî'den gelen farklı rivâyetleri bir arada değerlendirdiğimizde şu husus ortaya çıkmaktadır: Bu rivâyeti İbrahim doğrudan İbn Mes'ûd'dan almamıştır. Ayrıca A'meş'ten olmayan rivâyetlerde sadece bu inşikâkın daha önce gerçekleştiği belirtilmektedir. Hâlbuki A'meş'in rivâyeti,

[35] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-XXIV, Beyrut 2000, XXII, 570.

[36] Taberî, *Tefsîr*, XXII, 567. Ayrıca yukarıda Tayâlisî'de geçen benzeri bir rivayette de bu ziyadelere rastlamadığımızı belirtmiştik (Bkz. Tayâlisî, *Müsned*, I, 224 (278))

[37] Taberî, *Tefsîr*, XXII, 566.

sadece İbrahim en-Nehâî'nin diğer talebelerinin rivâyetlerinde değil, Mücâhid'in rivâyetinde de olmayan söz konusu ziyadeyi içermektedir. Dolayısıyla bu haberin aslında da inşikâkın keyfiyeti üzerinde değil de, bu olayın daha önce gerçekleşip gerçekleşmediği üzerinde durulmaktadır.

Görünen o ki, zaman içerisinde rivâyetlerde var olmayan bazı ziyadelerin getirilmesi, haberin vermek istediği, “İnşikâk-ı kamer gerçekleşti mi, yoksa Kıyamet'ten hemen önce mi gerçekleşecek?” tartışmasının ekseninin kaymasına sebep olmuştur.^[38] Böylece zamanla ayın inşikâkı Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak ele alınmaya başlanmış ve rivâyetlere bunu hikâye edici ilavelerde bulunulmuştur.^[39]

B) Rivâyetlerin Coğrafi Açından Tahlil Edilmesi

Burada söz konusu hadislerin, râvilerinden hareketle hangi bölgelerde rivâyet edildiğini tespit etmeye çalışacağız. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki yukarıda ele aldığımız rivâyetlerin tamamı Irak merkezlidir. Bunların dışında bir de görünüşte Medine menşeli, ancak Mısırlıların rivâyet ettiği İbn Abbas rivâyeti bulunmaktadır. Hadisin senedi şu şekildedir: İbn Abbâs Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe Irâk b. Mâlik Ca'fer b. Rebîa. Mısırlı Ca'fer b. Rebîa (136/753) dışında bunu rivâyet eden başka kimse bulunmamaktadır.^[40] Hâlbuki Mısırlıların kendi bölgelerinden olan rivâyetlerinin mütâbii zor bulunmakla birlikte, Medinelilerden rivâyetlerinin mutlaka mütâbii bulunmaktadır. Nitekim Müslim de bu hadisi diğerlerine göre daha az güvenilir rivâyet olarak gördüğü için ilgili bâbın en sonunda zikretmektedir. Ca'fer sika bir râvi olmakla birlikte, bu rivâyette hata ettiğini düşünmekteyiz.^[41] Nitekim Ca'fer'in bu rivâyetinin illetli olduğuna dair çok sayıda karine bulunmaktadır:

[38] Benzeri bir durumu görebildiğimiz diğer bir hadis hakkında bkz. Hüseyin Akgün, “Râvi Tasarruflarının Rivâyetlere Etkisi “Hz. Peygamber'e Otuz Erkek Gücünün Verildiği” Örneği”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 22 (2013), s. 43-65.

[39] Bu konuda en güzel örnek “Parmağıyla aya işaret etti ve ay ikiye yarıldı” hikâyesidir. Bu ifade ilk dönem kaynaklarında (6. Yüzyıla kadar) yer almadığı halde, ne gariptir ki, özellikle günümüzde Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili birçok eserde kaynak gösterilmeksizin kullanılmaktadır. Yaptığımız araştırmaya, bu ilavenin geçtiği en eski eser, Abdülkadir Geylani'ye (561/1166) aittir (Bkz. Muhyiddin Abdülkadir el-Geylânî, *el-Gunye li-tâlibi tarîkı'l-hak azze ve celle*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed, I-II, Beyrut 1997, II, 21). Buradan hareketle bunun tasavvuf kaynaklı bir ziyade olduğunu söyleyebiliriz. Tarih eserlerinde ise ilk defa İbn Kesîr'de (774/1373) geçmektedir (Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîri, I-XIV, Beyrut 1988 III, 150).

[40] Ondan da sadece Mısırlı Bekr b. Mudar (173/789) rivâyet etmiştir.

[41] Gerçi Sâcî (507/113) onun hakkında ihtilaf edildiğini, Yahya b. Ma'in'in (ö. 233/848) onu zayıf olarak nitelendirdiğini söylese de genel olarak sika bir râvi kabul edilmiştir. Alâuddîn Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed, I-XII, Kahire 2001, III, 214

1. Ca'fer'in, Irâk b. Mâlik'ten garib bir isnadla rivâyet ettiği hadisin tek ravisi olması dikkat çekicidir. Diğer bir deyişle Ca'fer bu hadisi İbn Abbas'tan rivâyette teferrüd etmiştir. Zira eğer hadis kaynak olarak Mısırlılardan gelse tek kalması olağan olmakla birlikte, Mısırlıların Medinelilerden rivâyetlerinde mütâbiinin bulunması beklenirdi. Yani Irak b. Mâlik'in böyle bir rivâyeti olsaydı Medinelilerden birinden mutlaka nakledilirdi. Çünkü musannifler her zaman Medine menşeli rivâyetleri diğerlerine tercih etmişlerdir.^[42]
2. Öte yandan Irâk'ın Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den (94/713) başka bir rivâyeti bilinmemektedir.^[43] Dolayısıyla kuvvetle muhtemel hadis Irak menşeli olduğu halde, Ca'fer bu hadisi yanlışlıkla Irâk b. Mâlik'e atfetmiş görünmektedir. Zira Ca'fer, Iraklılardan rivâyetiyle de bilinmektedir.
3. İlginçtir yine bu hadisi, bu haliyle İbn Abbas'ın hiçbir talebesi rivâyet etmemektedir. Yani sözde bu hadisi sadece Ubeydullah rivâyet etmektedir.

Tekrar belirtmek gerekirse, burada yalın bir teferrüden (garîblikten) değil, iç içe geçmiş teferrüdlere bahsediyoruz.^[44] Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda da böylesi rivâyetlerin illetli olduğu kanaatine ulaşılmıştır.^[45] Bütün bunlar isnadda ciddi bir kusur olduğunu, muhtemelen hadisin Ca'fer tarafından yanlışlıkla İbn Abbas'a isnâd edildiğini göstermektedir.

Buna karşın İbn Abbas'tan Mekkelilerin ilgili ayeti tefsir bağlamında, haberi “inşakka” lafzıyla rivâyet etmemeleri de dikkat çekmektedir. Nitekim Mekkelilerin rivâyet ettiği hadiste bunun bir “ay tutulması” olduğundan

[42] Bkz. Hüseyin Akgün, “Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları Açısından Mısır'daki Hadis Kültürünün Tahlili (Yezid b. Ebî Habîb'in (128/746) Rivâyetleri Özelinde)”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5 (2015), s. 7-29.

[43] Irâk'ın Ubeydullah'dan diğer bir rivâyeti bulunmakla birlikte (Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, I-IX, Halep 1986, “Taksîru's-salât”, 3 (1453)) o da illetlidir (Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Telhisü'l-habîr fi tahrîci ehâdisi'Râfi'l-kebir*, I-IV, Beyrut 1989, II, 116).

[44] Garib hadislerin zemmi hususunda bkz. Abdülcevâd Hamâm, *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadis ve menhecü'l-muhaddisîn fi kabûlih ev reddih*, Beyrut 2008, s. 246-248.

[45] Âdil Abdüşşekûr bunu ğarâbetü'l-metn başlığı altında ele almakta ve şöyle demektedir: “ومن هذا الباب أن يكون المتن مما يشتهر مثله عند رواة بلده، فيأتي من بلد آخر، فيستغرب من هذه الحثية، أن كيف لم يروه أهله، وهم أولى به (Âdil Abdüşşekûr ez-Zerkî, *Kavâ'idü'l-ilel ve karâimü't-tercîh*, Riyad 2005, s. 101-102. Krş. Abdülganî Muhammed Nâdir Adâ, *el-Karâin ve eseruhâ fi ta'li'l-ehâdis*, Beyrut 2017). Abdülaziz et-Tarîfî'nin bu konudaki görüşü de aynı yöndedir: قَدْ يَتَفَرَّدُ عِرَاقِي أَوْ شَامِي أَوْ خِرَاسَانِي أَوْ مِصْرِي وَهُوَ ثِقَةٌ أَوْ صَالِحٌ عَنِ أَهْلِ الْحِجَازِ بِمَا لَا يَفُوتُ مِثْلَهُ عَلَى أَهْلِ حِجَازٍ لَوْ كَانَ عِنْدَهُمْ . وَمِثْلُ هَذَا يَنْكُرُ وَلَا يَقْبَلُ غَالِبًا . <http://www.ahlalhdeth.com/vb/showpost.php?p=2195345&postcount=2> (Erişim: 8 Ağustos 2017).

bahsedilmektedir.^[46] Bununla birlikte biz bu rivâyetin aslının mürsel olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim eğer rivâyet muttasıl olsaydı Kütüb-i sitte’de veya Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde yer bulurdu.

Dolayısıyla Mekke kaynaklı bu hadisin mahfûz şekli mürseldir ve ilk dönem kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır:

عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَسَفَ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: سُحْرَ الْقَمَرِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: { أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ } إِلَى { مُسْتَمِرٌّ }

İbn Abbâs’ın azadlı kölesi İkrime’den: “Rasûlullah (s) zamanında ay tutuldu. Onlar (müşrikler) “ay sihirlendi” dediler. Bunun üzerine Nebî (s) { أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ } ayetlerini (مُسْتَمِرٌّ) kısmına kadar okudu.”^[47]

Medineliler ve diğerleri ise bu rivâyetleri nakletmemişlerdir. Nitekim Irak dışında yazılan, mesela İmam Mâlik (179/795) ve İmam Şâfiî’nin (204/820) eserlerinde bu konuyla ilgili hiçbir rivâyete yer verilmemektedir. Daha da ilginç olanı bu haberin ilk dönem siyer kitaplarının hiçbirinde yer almamasıdır.^[48]

Bütün bunlar bize bu olayın Irak dışında bir mucize olarak şüyu bulmadığını göstermektedir. Hatta yukarıda da belirttiğimiz gibi, ilk zamanlarda da bu olayın gerçekleşip gerçekleşmediği üzerinde durulmuş, bir mucize anlatısı söz konusu olmamıştır. Mucize iddiası ise, tarihi olarak ilk defa yalancı bir râvi olan Kelbî (146/763) tarafından ortaya atılmış görünmektedir.

Diğer yandan bu konudaki ihtilafta hadislerin yanı sıra, özellikle Kamer sûresi 1. ayetteki “inşakka” kelimesinin önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Bu yarılmanın kıyametten hemen önce gerçekleşeceği^[49] veya bu “inşikâk”

[46] Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Mu’cemü’l-kebir*, Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, I-XXV, Kahire, ts., XI, 250 (11642).

[47] Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 104 (4941).

[48] Azimli, “Şakku’l-Kamer”, s. 107.

[49] Hasan-ı Basrî (110/728) ve Osman b. Atiyye’nin (155/751) babası bu yarılmanın kıyamette gerçekleşeceğini söylemişlerdir (Ebu’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî, *İmtâu’l-esmâ bimâ li’n-Nebî mine’l-ahvâl ve’l-envâl ve’l-hafede ve’l-metâ’*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî, I-XV, Beyrut 1999, V, 17).

kavramının mecaz^[50] ifade ettiği gibi değişik görüşler ileri sürülmüştür.^[51] Söz konusu ayet ve müteakip ayet şu şekildedir:

1. اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ = Kıyamet saati yaklaştı. Ay tutuldu (doğdu/yarıldı)^[52].
2. وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ = Onlar Allah'ın (tabiat) ayetlerinden hangisini görseler, "süregelen^[53] bir sihirdir" diyerek ondan yüz çevirirler.

Zemahşeri (538/1144), özellikle 1. ayeti takip eden sonraki ayetleri, bu hâdisenin gelecekte olmasının mümkün olamayacağı, mazide olduğu yönünde yeterli bir karine olarak görmektedir.^[54]

Biz de bu olayın Hz. Peygamber zamanında vuku bulduğunu^[55] ancak az sayıda bazı araştırmacının kabul ettiği gibi bir ay tutulması (husuf/küsun) veya atmosferik bir olay sonucu ortaya çıkan olağanüstü bir görüntü (Paraselenae = Moondogs = yalancı ay)^[56] olabileceği kanaatindeyiz.^[57] Bu kanaatimizi desteklediğini düşündüğümüz bazı delilleri aşağıda ele almaya çalışacağız.

[50] Uri Rubin ise, bu yarılmanın kısmi bir ay tutulmasına işaret ettiğini düşünmektedir. Ancak bunun sadece astronomik bir gözlem anlamını taşımadığını, bu kısmi ay tutulmasının Kıyamet'in bir işareti olarak ifade edildiğini söylemektedir. Rubin, Müslümanların bu ayetteki mecazî dikkate almayarak, rivayetlerin de etkisiyle, literal bir yaklaşımla, Kıyamet ile alakalı bir hususu, tarihî bir mucizeye dönüştürdüklerini savunmaktadır. Bunun arka planında ise ölümlü bir nebî olan Hz. Peygamber'i, mucizeler sahibi bir kahramana dönüştürme isteği yattığını iddia eder. Bkz. Uri Rubin, "Muhammad's message in Mecca: warnings, signs, and miracles", *The Cambridge Companion to Muhammad*, ed. Jonathan E. Brockopp, New York 2010, s. 39-60.

[51] Bkz. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn – Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdurrahîm, I-VI, Beyrut ts., V, 409.

[52] "İnşakka" kelimesi yarılmak dışında, "(işin) açığa çıkması" ve "karanlığın yarılması" anlamlarına da gelmektedir (Bkz. Mâverdî, *Tefsîr*, V, 409; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, I-XX, Kahire 1964, XVII, 126). Mesela bir hadiste (Tayâlisî, *Müsned*, III, 232 (1763)), bu son anlamına paralel olarak, şafağın doğması (انشق الفجر) anlamında kullanılmıştır.

[53] "Daima" anlamında kullanımı için bkz. Ebû İshâk İbrahim b. es-Serrâ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. Abdülcelîl Abduh eş-Şelebî, I-V, Beyrut 1988, V, 85.

[54] Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzil*, I-IV, Beyrut 1987, IV, 431.

[55] Muhammed Esed (1900-1992) ve ona tabi olan bazı araştırmacıların savunduğu, rivayetlerdeki haberlerin ay tutulması olabileceği, ancak ayetteki inşikâkın Kıyamet'ten önce vuku bulacağı görüşünde olanlardan bu açıdan farklı düşündüğümüzü belirtmeliyiz.

[56] Bununla ilgili bilgi ve fotoğraflar için bkz. <http://www.atoptics.co.uk/halo/parmoon.htm>; <https://www.earthfacts.com/atmosphere/atmosphericillusions/> (Erişim tarihi: 05.07.2017).

[57] İbn Âşûr'a göre, büyük bir ay tutulması sonucu ay, bakanlara ikiye yarılmış gibi görünmüş olabilir. Ya da yarım ay tutulması olmuş, konum olarak ayın görünen tarafı iki dağdan birinin üzerinde bulunmaktayken, ışık kırılmalarına bağlı atmosferik olayların bir sonucu olarak, diğer dağın üstünde bir aksi oluşmuş da olabilir. Bu da ayın ikiye yarılmış gibi algılanmasına sebep olmuştur (Muhammed b. Tâhîr b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, XXVII, 169). Fahreddin Râzî (606/1210) de isim vermeksizin bu görüşte olanlardan

Dahhâk b. Müzâhim (102/721?) ilgili ayetin tefsiri bağlamında, müşriklerin ay tutulmasına “bu sihir işidir” dediklerini nakletmektedir.^[58] Keza Yahudilerin de hicri 5. yılda vuku bulan ay tutulmasına sihir dedikleri şu şekilde nakledilmektedir:

وَكَسَفَ الْقَمَرَ فِي جَمَادَى الْآخِرَةِ فَجَعَلَتِ الْيَهُودُ يَرْمُونَهُ بِالشُّهُبِ وَيَضْرِبُونَ
بِالطَّاسِ وَيَقُولُونَ سِحْرَ الْقَمَرِ فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ
الْكَسُوفِ

“Cemâziyelâhir ayında ay tutuldu. Bunun üzerine Yahudiler aya, ateş (-le tutuşturulmuş mızraklar) fırlatıp, taslara vurmaya başladılar ve “ay sihirlendi” dediler. Rasûlullah (s) ise bunun üzerine kûsûf namazı kıldı.^[59]

Görüldüğü üzere sadece müşriklerde değil, Yahudilerde de ay tutulması bir sihir olarak değerlendirilmektedir.^[60] Dolayısıyla bu bilgi de, ayetteki inşikâkın bir ay tutulması olabileceği yönündeki görüşümüzü desteklemektedir.

Yine Ebû Yûsuf’un Âsâr’ındaki İbrahim en-Nehâî vasıtasıyla Abdullah b. Mes’ûd’dan munkatı bir senedle rivâyet edilen şu hadis de önem arz etmektedir:

حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ
ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: تَذَاكُرْنَا لَيْلَةَ الْقَدْرِ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «أَتَذْكُرُونَ لَيْلَةَ كُنَّا بِقَاعِ كَذَا وَكَذَا لَيْلَةً، كَانَ الْقَمَرُ
كَفَلَقَةِ الصَّحْفَةِ» قَالَ: فَتَذَاكُرْنَا تِلْكَ اللَّيْلَةَ فَلَمْ نُثَبِّتْهَا

Abdullah b. Mes’ûd’dan (ra): “Kadir gecesinde, Nebî’nin (s) yanında bazı şeyleri müzakere ediyorduk. Bunun üzerine o şöyle dedi: “Hatırlıyor musunuz,

bahsetmektedir. (Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, I-XXXII, Beyrut 1999, XXIX, 288). Gazâlî, Muhyiddin İbnü’l-Arabî ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ise inşikâk-ı kamer hâdisesinde Ay’ın gerçekten yarılmadığı, bakanların gözüne yarılmış gibi görüldüğü şeklinde yorumladıkları iddia edilmiştir. Bkz. Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I-XIII, Ankara 1978, IX, 322.

[58] Taberî, *Tefsîr*, XXII, 571.

[59] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu’s-sikât*, I-X, Haydarabad 1973, I, 261.

[60] Eski Türklerde de ay tutulduğunda onu kötü ruhların elinden kurtarmak için davul/tenekeler çalındığı, silah/ok atıldığı bilinmektedir. Fatma Ahsen Turan, “Orta Asya’dan Anadolu’ya Mitik Yolculukta Tabiat Olayları”, *Millî Folklor*, yıl: 23, sayı: 90 (2011), s. 53-54

falanca ovada bulunduğumuz falanca geceyi. O gece ay, kırık tepsi (çanak) gibiydi.” İbn Mes’ûd dedi ki: “O geceyi hatırladık, ancak vaktini bilemedik.”^[61]

İbarede, ayın kırık bir çanağa benzetilmesi, etimolojik olarak inşikâk kelimesinin de bu manada kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim yukarıda ay tutulmasından bahseden rivayette de حَسَفَ fiili yerine كَسَفَ kelimesi kullanılmıştır. Bu da ilgili ayette söz konusu edilen şeyin husûf olmadığı, başka bir şey olduğu fikrini akla getirmektedir. Belki de ilgili ayette “hasefe” fiili yerine “inşakka” fiilinin kullanılması ile bunun bilinen ay tutulmasından farklı, kısmî bir ay tutulması veya atmosferik bir olay olduğuna işaret edilmek istenmiştir.^[62]

İkinci ihtimal olarak öne sürdüğümüz paraselenae (yalancı ay) olayının inşikâk olarak yorumlanmış olabileceğini gösteren şu rivâyetin de önemli olduğunu düşünmekteyiz. Ebû Abdullah el-Halîmî'nin (403/1013) böylesi bir olayı müşahade ettiği şu şekilde nakledilmektedir:

“... Bu asrımızda böyle bir inşikâk vuku bulmuştur. Buhârâ'da, ayın üçüncü gecesinde hilali iki parçaya bölünmüş olarak gördüm. Her birinin büyüklüğü ayın dördüncü veya beşinci gecesindeki büyüklüğü kadardı. Sonra parçalar birleşti ve kayboluncaya kadar şekli ağaç kavununa dönüştü...”^[63]

Öte yandan ayette geçen “ayet” kelimesine yüklenen anlam da önemlidir. Genellikle buna “mucize” anlamı verildiği için meali hatalı olmaktadır diye düşünmekteyiz.^[64] Zira “ayet” kelimesinin diğer bir anlamı Allah'ın yarattığı, kendi kudretine işaret eden tabiattaki düzen (delil)dir.^[65] Nitekim bu kavramın Yûsuf Suresi 105. ayetteki

وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ = Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler) kullanımını Kamer suresindeki ile aynıdır ve görüldüğü üzere “düzen/delil” anlamındadır. Keza meşhur güneş tutulması hadisinde de bu anlam çok sarih bir şekilde ifade edilmektedir:

[61] Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, s. 181 (826)

[62] Bedruddîn Aynî (855/1451), حَسَفَ kelimesinin tam ay tutulması, كَسَفَ kelimesinin kısmi ay tutulması anlamında da kullanıldığından söz etmektedir (Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahihî'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut ts., V, 299).

[63] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII, 186.

[64] Bikbulat da ayın yarıldığını ispat sadedinde, “ayet” ve “müstemir” kelimelerine verilen anlamlardaki problemlere işaret etmiştir (Bkz. Bikbulat, ‘İnşikâk-ı Kamer Meselesi’, s. 186-187). Onun özellikle “müstemir” kelimesiyle ilgili itirazına aynen katıldığımızı belirtmeliyiz.

[65] Bkz. İsrâ Suresi 12. ayet: “Biz, geceyi ve gündüzü birer âyet (delil) olarak yarattık.” Ayrıca bkz. el-Bakara 2/ 164; er-Rûm 30/20-25; el-Enbiyâ 21/3132; en-Nahl 16/66-69; el-Câsiye 45/3-5; er-Ra'd 13/2-4; Yûnus 10/5, 67; el-En'âm 6/95-99.

إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَخْسِفَانِ لَمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، وَلَكِنَّهُمَا آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ = Muhakkak ki güneş ve ay, herhangi birisinin ölümü veya doğumundan dolayı tutulmaz. Lakin onlar Allah'ın delillerinden iki delildir".^[66] Bu bağlamda müşrikler, Allah'ın kâinata her gün gerçekleşen diğer yüzlerce mucizeleri (ayetleri) gibi, bu ay tutulmasını da sıradanlaştırmışlardı.^[67] Dolayısıyla ayette onların bu basiretsizliğine ve düşüncesizliğine vurgu vardır.

Burada bir hususa daha dikkat çekmemiz gerekecektir. İbn İshâk, İbn Hişâm, İbn Sa'd, Belâzürî, Taberî gibi ilk siyer kaynaklarının hiç birisinde inşikâk-ı kamer olayına yer verilmediğine yukarıda değinmiştik. Burada diğer müelliflerin ana kaynağı niteliğinde olduğu için İbn İshâk'ın bu habere yer vermemiş olması özellikle önem arz etmektedir. Zira İbn İshâk'ın bilgi kaynakları Medinelî ve Mısırlıdır.^[68] Hâlbuki yukarıda ifade ettiğimiz üzere inşikâk-ı kamer ile ilgili hadislerin hepsi Irak kaynaklı haberlerdir. Kanaatimizce bu yüzden ne İbn İshâk'ta ne de onu esas alan diğer tarih kitaplarında bu habere yer verilememiştir. Dolayısıyla söz konusu haberin İbn İshâk'ta yer almaması da bu haberin Irak merkezli olduğu, Hicaz ve diğer bölgelerde bilinmediği yönündeki tezimizi güçlendirmektedir.

Sonuç

İnşikâk-ı kamer hâdisesinin mahiyeti özellikle son yüzyılda tekrar tartışılır olmuştur. Bunu bir mucize olarak reddetmenin altında pozitifizmin ve savunmacı yaklaşımın etkisi güçlü olmakla birlikte, bizce reddedilmesini gerektiren asıl neden rivayetlerde görülen illetlerdir. İşte bu araştırmamızla söz konusu illetleri tespit etmeye ve haberin aslını ortaya koymaya çalıştık.

Rivayetlerin tamamını ele alıp tahlil ettiğimizde şu sonuçlara ulaştık.

- 1- Mekke'de gerçekleştiği iddia edildiği halde sadece Iraklıların haberdar olduğu, özellikle Hicazlıların nakletmediği olağanüstü bir olay hakkında tevatür iddiası kabul edilemez bir iddiadır.
- 2- Hadisler içerisinde en sıhhatli olanı İkrime'nin rivâyetidir. O da bir ay tutulması sonrasında Hz. Peygamber'in (s) Kamer sûresi 1. ve 2. ayetleri okuduğundan bahsetmektedir.

[66] Buhârî, "Küsûf", 1 (1042)

[67] Uri Rubin ise bu ay tutulmasını (ayeti), Kıyamet'in bir işareti olarak yorumlamaktadır (Rubin, "Muhammad's message in Mecca: warnings, signs, and miracles", s. 44).

[68] Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul 2008, s. 242. İbn İshâk'ın eserindeki Kûfeli tek kaynağı Yahyâ b. Ebi'l-Eş'as el-Kindî'dir (İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed el-Medenî, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1978, s. 137). Ancak onun rivâyetinin kaynağı İsmail b. İyâs el-Kindî de sonuçta Medinelidir (İbn Hacer el-Askalânî, *Lisâni'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, I-X, Beyrut 2002, II, 108).

- 3- Aslında bu hadisler bize, bir mucize olup olmadığının haberini değil, Kur'an'da geçen "inşakka'l-kamer" ile ifade edilen olayın Allah Rasûlü zamanında mı gerçekleştiği, yoksa Kıyamet'ten önce mi gerçekleşeceği sorusunun cevabını vermektir. Bu bağlamda Iraklılar (aslında Kûfeliler) bu olayın, *Duhân ve el-Batşetü'l-kübrâ* gibi diğer olaylarla birlikte Hz. Peygamber zamanında gerçekleştiğini muhaliflerine karşı savunmaktadırlar.
- 4- Ancak bu rivâyetler zamanla gerçek mecrasından çıkarılmış ve "inşikâk-kamer" in ayın yarılmaması şeklinde gerçekleştiği yorumuna gidilmek suretiyle, rivâyetlere hayali bazı ilaveler getirilmiştir.
- 5- O halde hadisin, Rasûlullah zamanında Ay'ın ikiye yarılmış gibi görünmesini (tutulmasını) haber vermesi gibi bir aslı bulunsa da, ziyadelerle değiştirilmiş son halinin mevzû olduğunu söyleyebiliriz.

Hadislere zamanla bu şekilde ilavelerin getirilmesi, Hz. Peygamber'in göğsünün yarılmaması ve İsrâ-Miraç gibi olaylarda da kendini gösterdiği bilinmektedir. Bu da böylesi rivâyetlerin idrâc ve ziyadelerden arındırılmadan doğru bir şekilde anlaşılamayacağı ve hadislere olan güveni sarsacağı muhakkaktır.

Öte yandan ele aldığımız bu meselede olduğu gibi, hadisleri coğrafi açıdan da incelemenin diğer bazı hadis problemlerini çözmede yardımcı olabileceğini düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- Abdülganî Muhammed Nâdir Adâ, *el-Karâin ve eseruhâ fi ta'lîli'l-ehâdis*, Beyrut 2017.
- Abdülkadir el-Geylânî, Muhyiddîn, *el-Gunye li-tâlibi tarîki'l-hak azze ve celle*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed, I-II, Beyrut 1997.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, I-XI, Beyrut 1983.
- _____, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Mahmud Muhammed Abduh, I-III, Beyrut 1998.
- Âdil Abdüşşekûr ez-Zerkî, *Kavâ'idu'l-ilel ve karâinü't-tercîh*, Riyad 2005.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût v.dğr., I-L, Beyrut 2001.
- Akgün, Hüseyin, "Bölgelerarası Rivâyet Farklılıkları Açısından Mısır'daki Hadis Kültürünün Tahlili (Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 128) Rivâyetleri Özetinde)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5 (2015), s. 7-29.
- _____, "Râvi Tasarruflarının Rivâyetlere Etkisi "Hz. Peygamber'e Otuz Erkek Gücünün Verildiği" Örneği", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 22 (2013), s. 43-65.

- Alâuddîn Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed, I-XII, Kahire 2001.
- Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut ts.
- Azimli, Mehmet, “Şakku'l-Kamer Olayı Çerçevesinde Bazı Tahliller”, *Hikmet Yurdu*, yıl: 2, sayı: 3 (Ocak-Haziran 2009), s. 95-109.
- Bebek, Adil, “Kelam Literatürü Işığında Mûcize ve Hz. Muhammed'e Nisbet Edilen Hissi Mûcizelerin Değerlendirilmesi”, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18 (2000), s. 121-148.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'z-zehâr)*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah v.dğr., I-XVIII, Medine 2009.
- Bikbulat, Sun'atullâh, “İnşikâk-ı Kamer Meselesi”, Yayına hazırlayan: Bün-yamin Erul, *İslâmiyât*, cilt: VII, sayı: 3 (2004), s. 185-189.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, I-IX, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 2001.
- Çelebi, İlyas, “İnşikâku'l-Kamer”, *DİA*, cilt: 22 (2000), s. 343-345.
- _____, *Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul 2000.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer, *el-İlelü'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, I-XV, Riyad 1985.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, *Kitâbü'l-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut ts.
- Erkol, Ahmet, “Hz. Peygamber'in Mu'cizesi Meselesi ve Nübüvvetin İsbatında İnşikak-ı Kamer (Ayn Yarılması) Hâdisesi ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: I, 1999, s. 261-298.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsihi*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, I-VI, Beyrut 1994.
- Görke, Andreas, “Die Spaltung des Mondes in der modernen Koranexegese und im Internet “, *Die Welt des Islams*, sayı: 50 (2010), s. 60-116.
- Hamâm, Abdülcevâd, *et-Teferrüd fî rivâyeti'l-hadîs ve menhecü'l-muhaddisîne fî kabûlih ev reddih*, Beyrut 2008.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, Tunus 1984.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût, I-VII, Riyad, 1988.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, I-XVII, Riyad 2005.
- _____, *Lisâni'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, I-X, Beyrut 2002.
- _____, *Tabakâtü'l-müdekkisîn*, thk. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî, Zerka 1983.
- _____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XIV, Beyrut 1984.
- _____, *Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'î'l-kebîr*, I-IV, Beyrut 1989.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, I-IX, Haydarabad 1973.
- İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed el-Medenî, *Sîretu İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1978.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, I-XIV, Beyrut 1988.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed, *Târihu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâ-merrâî, Kuveyt 1984.
- Katî'i, Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer, *Cüz'ü'l-elf dînâr ve hüve'l-hâmis mine'l-fevâidi'l-mün-tekât ve'l-efrâdi'l-garâibi'l-hisân*, thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Kuveyt 1993.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Kahire 1964.
- Ebu'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ bimâ li'n-Nebî mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî, I-XV, Beyrut 1999.
- Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn – Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdurrahîm, I-VI, Beyrut ts.
- Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi*, I-XIII, Ankara 1978.
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, I-V, Beyrut 2002.
- Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc el-Mekkî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Kahire 1989.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, I-IX, Haleb 1986.
- Nu'aym b. Hammâd, Ebû Abdullah el-Mervezî, *Kitâbü'l-Fiten*, thk. Semîr Emîn ez-Züheyri, I-II, Kahire 1992.
- Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul 2008.
- _____, *Siyer Tasarımı*, İstanbul 2015.
- Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-gayb*, I-XXXII, Beyrut 1999.
- Reşid Rıza, "Mes'eletü İnşikâki'l-Kamer", *Mecelletü'l-Menâr*, cilt: 30 (1348/1929), s. 261-272, 361-376.
- Rubin, Uri, "Muhammad's message in Mecca: warnings, signs, and miracles", *The Cambridge Companion to Muhammad*, ed. Jonathan E. Brockopp, New York 2010, s. 39-60.
- Şâşî, Ebû Saîd el-Heysen b. Küleyb, *el-Müsned li'ş-Şâşî*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, I-II, Medine 1989.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemü'l-kebîr*, Hamdi b. Abdül-mecid es-Selefî, I-XXV, Kahire ts.

- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-XXIV, Beyrut, 2000
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhü Müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, I-XVI, Beyrut 1994.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd, *Müsnedü Ebi Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-IV, Kahire 1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr., I-V, Kahire 1975.
- Topaloğlu, Bekir, "Batşe-i Kübrâ", *DİA*, cilt: 5 (1992), s. 203-204.
- Turan, Fatma Ahsen, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Mitik Yolculukta Tabiat Olayları", *Millî Folklor*, yıl: 23, sayı: 90 (2011), s. 49-59.
- Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleyman", *DİA*, cilt: 31 (2006), s. 134-136.
- Yurdagür, Metin, "Duhân", *DİA*, cilt: 9 (1994), s. 546-548.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serrâ, *Me'âni'l-Ku'rân ve i'râbuh*, thk. Abdülcelîl Abduh eş-Şelebî, I-V, Beyrut 1988.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XVIII, Kâhire 2006.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, I-IV, Beyrut 1987.

İnternet Kaynakları:

- <http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showpost.php?p=2195345&postcount=2>
(Erişim: 8 Ağustos 2017)
- <http://www.atoptics.co.uk/halo/parmoon.htm> (Erişim tarihi: 05.07.2017)
- <https://www.earthfacts.com/atmosphere/atmosphericillusions/> (Erişim tarihi: 05.07.2017).

